
Txillardegiren saioa: hastapenen bila

*

J O X E A Z U R M E N D I

*

Lurra!» hots egin omen zuen Kolonen untzimutilak Amerika ikustean. «Hemen ja lurra ikusten dugu» dio Hegelek azkenean Descartesengana iristean, filosofiaren historia posthelenikoan mila urte itsasmortuan nabigatu eta gero. Euskal literatura eta kulturaren «lur berrien seinalea» Txillardegirengan ikusi du K. Mitxelena, «mugarri baten antzera» (1957).

Bere historia pertsonalarekin eta intelektualarekin, Txillardegik inkarnatzen du ongien Euskal Herri berria, gerra ondokoa esan ohi den aroa. Haren lagunak, edo ikasle eta jarraitzaileak izan gara besteok —agian zerbait heterodoxoak batzuetan, epelagoak askotan. Mugarri handia, izan, gerra izan da. Baina harrigarria da nola gero, nazio arazoa, sozialismoa, norbanakoaren patua, erlijioaren eztabaida, katolizismo ofizialarena bezala mendebaleko «progresismoaren» kritika, euskara modernizatu beharra, euskara batua, etab., h. d., euskalgintzan, literaturan, gure borroka ideologiko edo mundu ikuskeran, politikan, berrogeita hamar urte luze mila gatazka ilunetan okupatuko gaituzten motiboak, denak batera kolpe batetik eta garbi, koherentzia osoarekin ageri diren harengan, etorkizunaren intuizio berri jenial batean bezala. Hastapen horretan Txillardegi ez da ibili bakarrik: Etxaide, Krutwig,

● Joxe Azurmendi idazlea eta EHUUn Filosofia irakaslea da.

Mitxelena, Xarriton, San Martin, Aresti, ez dira batere figura bigarrentiarrak. Baina historian pertsonaia batzuk pribilegiatuak badira, ez da bestegatik, nik uste, haiengan aroak bere irudi pribilegiatua aurkitu duelako baino, momentuko espiritua bere konplexutasun osoan biltzen eta hura dinamizatzen, aroaren espresio bizi eta motore berdenboran. (Garaiak eta pertsonak —persona interesgarriak— elkar egin ohi dute). Eta hori Txillardegi da gure aldiarentzat, modu sinboliko ezin nabariagoan, beste guztien gainetik eta inori beretik ezer kendu gabe.

Esandako ideia eta zeregin haiek denak, jeneralean ez Txillardegiren kreazioak dira berez (historian ezer ez da zerotik hasten), eta ez Euskal Herri berriaren organigrama hotz, bulego batean bukaturikoa bezala ageri dira hasieratik haren luman. Txillardegiren mundua (eta orain haren idazmundua bereziki; ekintza —denok dakigu—, zer esanik ez) istilu artean garatu da. Bizi nahita borrokan ari den Euskal Herri baten autorea baino lehen, haren produktua da Txillardegi bera. Baina alderantzizkoa ere neurri batean egia da: egungo Euskal Herri hau, bizi nahita borrokan beti, Txillardegirekin batera gerra ondoko belaunaldiek bideratua dela, gaurko bere tankera horretan —jende askoren lan eta sakrifizio artean—, etorkizun itxaropentsu bati begira. Ez dut ETA berriro aipatuko eta Txillardegiren rola. Ezta euskara batua ere (batez ere 64koa: soziologikoki erabakigarria orduko gazteen artean!), edo literaturaren berriztatzea, pentsamendua gaurkotzeko ausardia, intelektualaren (artisten!) konpromisoa, etab., hainbat saio polemiko bezain merezigarri. Guztiok diren saio praktiko eta teoriko diferenteen azpian, baina idatzi dituen saio ezberdinen, eta ipuin eta eleberrien azpian ere, saio bat dago beti: Txillardegik berak bere saio, edo obsesio, edo borroka bezala «Euskal Herria helburu» formularen laburbildu duena. Hori da Txillardegiren saioa.

Saio horren atal oinarrizko batzuk bakarrik gogoratuko ditugu, topikoenetik hasiz —politikatik. Eskerrak, saio hori ez baita politikara mugatzen.

1. Beti esan dut, Txillardegi ez dela politikaria, baina Euskal Herriko politikak gaur inor gutxiri zor diola gehia-

go berari baino. Zergatik? Orokorki esateko, Euskal Herriaren ideia berri bat eskertu behar diogu, nik uste. Kontzientzia kultural, politiko, sozial global bat, gero dinamika berri batean bere espresioa izan duena praxi politikoan eta kulturealean ere, euskal gizartean, batzuetan Txillardegirekin, beste batzuetan Txillardegiren aurka ere bai, nahikoa ezagutzen den urteotako historia nahasian. Aro berria, hots, belaunaldien arteko etena, edo haustura politikoa, Ekin/ETArekin markatu ohi da. Txillardegik berak haustura horren esanahi ideologikoa minimizatu egin nahi izan du. Eta —bestelako interpretazio batzuk zuzentzeko asmoaz—, «ez genuen guk kanpoko indarren eta Estatuen laguntzan ezertxo ere sinesten. Guk euskal estrategia eraiki nahi genuen (...). Honela sortu zen Ekin, eta ez bestela», idatzi du¹. Aliatuen zain geratzea izango zen etenaren arrazoia.

Arrazoi hori funtsezkotzat ukatu gabe ere, eten politikorako eta hasiera baterako bederen (eten batean, gero bakarrik argituz joango den elementu pertsonal, ideologiko, praktiko konfuso asko sartzen da), *Leturiaren egunkari ezkutua*-k (1957) jada «eten» sakon-sakona erakusten du krisi modernoaz enteratu ere gabeko pentsamendu tradizional abertzalearekin, h. d., abertzaleen aspaldiko «gorreria» arruntarekin, K. Mitxelenarekin esateko². Aski da 60. lehen urteetako Txillardegiren testuak irakurtzea —*Huntaz eta Hartaz*, adibidez, 1965—, pentsamendu abertzale tradizionalaren kritika, hainbat aspektu ezberdinetara zabaltzen dela jada, ohartzeko. (60-65 urteetako gogoeten emaitza kontsidera genezake saio bilduma hori).

1.1.1. Txillardegiren irizpenean abertzale klasikoak (nolabait izendatzeko) behin eta berriz funtsean eskuindartzat (1) eta funtsean karlistatzat (2) jotzen dira. Eskuinkeria horren agerpenak dira, eskematikoki adierazteko:

- jatorkeria, itxura, zintasun falta, folklokeria. Euskaldun izatea, hizkuntzan adina (edo gehiago) jazki eta dantza folklorikoetan ezartzen dute. «Eskuindarra jatorkeriaren alde da (...). Gure aberkide bat baldin bada, axola haundiagokoak dakizkioke zagi-dantza eta erensugearen ipuia, gure hizkuntza baino»³. Folklorea folklokeria

bihurtzen da horrela (36). Gero folklorea bera eta euskaldun izatea faltsutzen den adina, kultura narriatzen da. «Idi-probak nahi-ta-nahi ez goraipatu behar bide ditugu, abarkak nahi-ta-nahi ez jantzi, bertsolariak gau ta egun entzun, mendi bazterrak irrintziz nahi-ta-nahi ez bete, eta laminetan sinistu» (73). Are, folklorismoa frankisten beren operazio bat bilakaturik dagoela, errepararazten digu Txillardegik. «Gure arteko dantza-taldeak eta 'abes-batzak', euzkotarrez josirik daude, taldeak etsaiek berek eratzen eta ordaintzen ez dituztenean. Zergatik ote? Gure etsaiak ez baitira gu bezain tentelak» (73).

- kantoikeria, txokokeria: sorlekutxoari edo probintziari atxikimenduan bezalaxe manifestatzen dena Alderdiari, Euskal Herriari baino atxikimendu gehiagoan. Horregatik, abertzale klasikoak euskalkiak maite ditu oroz gain eta bitxikeria dialektalak. «Aberria bera, gurea bezain txikia izanagatik ere, haundiegi zaio, abstraktoegi» (36). Arana baino aranistagoa izaten da orobat. «Joera huntan berean (kantoinkeriarenean, alegia) partidu-gizon da eskuindarra: talde baten defendatzaile egiten danean, herziago jokatzten da taldearen sortzailea bera baino» (37).

(Hau izango da puntu bat, zergatik Txillardegik komunistak ere «alde batzuetatik» eskuindartzat joko dituen, Marxen «ni antimarxista naiz» ateraldia gogoratzuz).

- integrista: hitz horrekin edo besterekin maiz salatua (abertzaleena nahiz karlistena).

- tradizionalismoa: hots, tradizioak sakralizatzea, horra abertzale klasikoen eskuindarkeriaren beste agerpen bat (karlisten parekoa, berriro). Baina tradizioei ez zaie eusten, egokiak direlako, baizik tradizioak direlako.

Eskuindarrak tradizioa eta ohitura zaharrak maite ditu. Zergatik? Aspaldidanik «hala gertatzen dalako». Gehiengotan, tradizio baten adikizuna galdu bada ere, tradizioari eusten dio eskuindarrak: dantzariak dantzaren urrats-legea bezela, ezer aldatu gabe (...). Zaharrari zaharra dalako eutsi behar zaio; eta berria, berri dalako, eta aiheruz beterik datorrelako, alde bat utzi. Zaharra onartu behar da: ez pentsatu ondoren on agertzen zaigulako, bere zahar-tasunarengatik beragatik baizik. Ohitura bat mendeetan

zehir ahaztu ez bada, ona da. Besterik gabe, beraz, atxik dezagun, euts diezaiogun (36).

Karlistak «hay que ir también este año a Montejurra» esanez jarraitzen duen bezalaxe (36), abertzaleak «Lege Zaharra» goratzen jarraitzen du (35).

• Tradizionalismo honek, historia «tradizionalaren» mitifikazioa dakar. Askotan historiaren gure «desmitifikatzaile» berriek, kritika hori beraien egungo deskubrimenduetzat saltzen digute, gutaz burlatu nahiz. Hona hemen 1965eko Txillardegiren testu pare bat, luzetxoa bada ere, bere osoan aldatzea merezi duena, desmitifikatzaile bartzuk desmitifikatzeko.

(Abertzale eskuindarrari) hain zuzen aintzinako mundua eder zaio, eta datorrena okaztagarri. Politikan berdin: Lege Zaharraren urrutimina du.

Gizonaren dinatasunari eta gizatasunari gagozkiela, nahiz gauza ageria izan igaro diran denborak, alderik gehienetarik, oraingoak baino txarragoak izan dirala, iragan denborak lilluratzen du. Euskal Herriari buruz, hurengatik, berehala ezagutarazten dugu danok gure burua: eskuindarrek aspaldiko euskaldunen zoriontasunaren ipuia sinistarazi nahi digute besteoi; eta, ezin lorturik, gutaz etsitzen dute. Zergatik etsiko? Orain arte, nere ustez, eta aspaldian are gutxiago, euskaldunak zoritxarrean eta zapaldurik bizi izan dira. Eta hau egia dala frogatzen ahal dala uste dugu.

Ezkerterrek uste dute, beraz, ba dala garaia euskaldun herriak lehenengo aldiz bere burua altxa dezan; eta hau esatean ez dugu milimetro bat ere atzera joan nahi, «lege zahar» bila, denbora «zorionsu» haietaz ez baitugu deusik ere sinesten. Ikusi besterik ez da hau Euskal Herriko kondairan; edo euskalduna nola bizi dan aldakuntzarik gertatu ez diran eskualdeetan. Gogora ekarriko ditut ezaugarri nagusiak: gosea, eritasuna, miseria, edozertarako behar gorria, apezkeria, ezjakintasuna, euskaldungoarakiko mespretxua, eta morroin-plegua. Horra hor galdu-tako parabisua» (35).

Euskal Herri demokratikoaren «mitoaz» orobat: Euskal Herria betidanik demokratikoa izan dela esaten dute abertzale klasikoek; euskaldunon «sen demokratikoaz»

harrotzen dira. «Turistei hau sinistaraztea... bego! Bainan, arren, hori geurk sinistu, ez. Demokrazi-sen horrek ez gaitu gu beste nehor baino hobeki berezten» (73).

Hemen nik esan ditudan batzuk, zalantzarik ez, asaldatu egingo dituzte nere herrikide batzuk: gure kaso ez omen da berdina, gure kondairan zehar Euskal Herria demokrazia hutsean bizi izan omen da. «Chauvinismoa» eskuindarra da; eta asaldu horrek gehiago erakusten du asaldatuen eskuintasuna, beste ezer baino. Euskal Herrian, beste nun-nahi bezelaxe (edo beste nun-nahi bezelatsu bederen), ba ziran nagusiak eta morroinak, haundikiak eta herri xehea. Hainbeste aipatua izan dan demokrazia hura ipuirik haundiena iruditzen zait. Euskal Herrian guk sozialismo bat jartzen baldin badugu, sinetsirik egon gaitezen: mundu guzian bezela (edo bezelatsu bederen, barka) lehenengo aldiz gertatuko da demokrazian bizitzea euskaldunak. Gorago aipatu dudan bezela, ez gaitezela izan kantoinzale eta xobinista: ez gera gu ere horren desberdinak (36-37).

1.1.2. Abertzale klasikoak —Arana Goirik haiekin partikulariki egin zuen borroka egin arren— karlismoan geratu direla aurpegiratzen die Txillardegik. Karlismoak, testuinguru honetan, nazio kontzientzia garbi baten falta adierazten du. Eta hau da Txillardegiren kritika nagusia abertzaletasun klasikoari, ik. «Oraindik ere karlismoa nagusi Euskal Herrian» (17 eta hur.).

Txillardegi, 60. urteetako *Huntaz eta hartaz* saioetatik orainagoko *Euskal herria helburu* eta oraingoxe *Putzu* eleberriraino, behin eta berriro interesatu da karlismoaz. Bi ideia nagusik mugitzen du interes hori: izan, karlismoa mugimendu nazional bat izan zela; ordea, kontzientzia nazional garbi bat falta izan zitziola. Orain bigarren puntu hau bakarrik interesatuko zaigu (Txillardegiren testuan inplikutzen duen abertzaletasun klasikoaren kritikagatik).

• Beren Euskal Herriaren kontzientzia, politika mailan bederen, inoiz ez da heldu territorialki Euskal Herri osora. Pasadizo polit hau kontatzen digu bere oroitzapenetatik:

Xahoren «Voyage en Navarre» liburuan, xehetasun batek utzi ninduen guztiz harriturik. Xahok, aitzinakoia eta karlista batera, ordu hartako ezkertar abertzale beraz, Zumala-

karregiren esanetara jartzeko pasa zuen muga. Eta, ulertu ezina, Zugarramurdira iristean, Espainiako kutsua aurkitu omen zuen!!! Eta, euskaldun eta euskaltzale momentu guzietan agertuta ere, liburua frantsesez izkiriatu, eta espainol giroa emateko nurbait, espainolezko hitzak jartzen ditu hemen eta han euskaldun karlisten ahoan... (23).

- Izan ere, funtsean Txahok bere burua frantsesa ikusten jarraitzen zuen, Iparragirrek espainola ikusten jarraitzen zuen moduan («Ara España, lur hoberikan...») —eta abertzale klasikoek oraindik jarraitzen duten eran. Azkenean, euskaldunak sentitu bai, sentitzen baitira, baina ez daukate garbi euskalduntasuna zertan datzan. Karlistadetan bezalaxe oraingo abertzaletasun klasikoan,

Iparraldeko Euskal Herrian lehengusu-mordo bat ikusi behar dugu gaurkoz, ez Euskal Herriko eskualde bihotzeko bat (1936an etorritako «euzkotar» batzuk ez ahal dute ba esan, seriotan, «hainbeste urtez erbestean» —en el extranjero, sic— bizi beharrez, Bidarrain edo Donibane Garazin 28 urte igaro ondoren, euskeraz ikasteko ez betarik eta ez erarik ez dutela aurkitu?). «Abertzaleen» etxeetan, euskeraz aisa mintzatu ahal izanagatik ere, erdera izan da nagusi eskuarki; eta buruzagien beren seme-alabak «franco-españolak» dira... (25).

- Ez abertzaleok eta ez —euskaldun hutsak ziren arren— karlista haiek, ez baitute ikusten, euskal nazioa fundamentalki egiten duena euskara dela.

Karlisten agintariak (Erro andoaindarra danetan eredu) kanpotik miresten dan jostailu bat bezela zeukaten euskera. Ez zuten euskera beren abertzaletasunaren haragitzat hartzen. Errok etimolojiak egiten zituen txolartee-tan; baina ez zan euskeraz mintzatzen ezinbestean baik. Euskera soldaduen hizkuntza soila zan; baina ez agintariena (24).

- Azkenik, bada, politikoki, Espainia barruan, Espainiako Alderdi batetik espero dute soluzioa batzuek zein bestee (karlisten kasuan eskuin muturreko Alderdi absolutista integrista batetik; abertzaleen kasuan ezkerreko Alderdi errepublikarretatik).

(...) Hunat hemen ikaragarriena. Egin dezagun alkarrekin gogoeta erraz bat. 1833 jarri dudan lekuan, jar zazu zuk 1936; erregetza absolutuaren ordeztu, jar zazu zuk errepublika liberala; ezkertar idatzi dudanean, idatz ezazu zuk eskuindar. Liferentziak badaude, beharrik; ba daude, nahi baduzu, liferentzia koxkorrak. Eskergak ez. Bainan funtsean, jokabideen sustraiaren muinean, sakon-sakon hortan, zer aurkitzen duzu? Izenak aldaturik, eta Espainiari buruz bestela jantzirik, karlismo berri batean ari gerala, nik uste.

(...) Ehun urte hauetan, funtsean diot berriz, ez bide dugu ezer ikasi; zoritxarreko bide itsu hura oraindik ere abertzaleon bidea baita. Dударik gabe: euskalduna baino aldakaitzagorik ez dago (25-26).

Txillardegiren estrategia abertzaleen batasuna izan da beti: utzi Alderdi espainolak (edo frantsesak) eta Euskal Herriak bere buruaren eta bere kausaren Alderdia izan behar du.

1.2.1. Orain galdera da: zer da Euskal Herria? Zein da, edo zer da, euskalduna?

Hasteko, ez dut uste interesik gabekoa denik, gauza hauek jada 60. urteetan eztabaidatuak izan zirela azpimarratzea. Gertatzen dena da, galdera hauek oso ekibokoak bihurtuak dauzkagula, eta oso erraz hartzen dutela (edo eman gura izaten zaiela) arrazismoaren edo «esklusio» arazoaren zentzua. Izan ere, eskubide mailako esanahian hartzen da askotan galdera hori, testuinguru politikoan batik bat (eta bitxi samarra da, euskal eskubide edo zuzenbiderik inon ez baitago —euskalduntasunaren mugaketa maila juridiko horretan planteatzeko—, etorkizunaren gure ametsetan ez bada behintzat). Horrelako objektioei aurrea hartu nahiz bezala, Txillardegik garbi uzten du hori: «Jakina da Euskal Herrian bizi diran guziek eskubide berberak dituztela gizon diran aldetik: arrazakoikeria guzien kontra nagoela esan beharrik ere ez dago, uste dut» (69). Baina problema —orain— ez da hor planteatzen. Helburu dugun Euskal Herriaren kontzeptua da kuestioa, batez ere abertzale klasikoekin polemikan berriz ere.

Negatiboki, aurrena: Euskal Herria ez da Foruak, edo Kontzertua, edo Autonomia. Edo, berdin: euskalduna

(Euskal Herria) ez du egiten katoliko zintzo izateak. Txillardegik «euskaldun fededun» esaerari «ipuin bat» deritza, eta «euskalduna euskaldun» esaera kontrajartzen dio (74). Euskalduna berez demokrata omen delakoak ez du gehiago balio (73-74), etc.

Eta zer arrazaz? Puntu interesantea da hauxe: Txillardegik 60. urteetan abertzaletasun klasiko gogorrena eta sistematikoena, aspekturik diferenteenak aintzat hartuz, kritikatu duenean ere, uste dut, arrazismoa ez dela bere kritika guztietan behin ere aurkitzen. Behin esaten du iragaitzean, arrazakeria oro har kritikatzeko ari dela, «1900eko 'bizkaitarrak' arrazazaleak ziran, eta integrista hutsak» (37); orduan ere iraganeko gauza legez beraz. Beste batean, euskaldunek halako sudurra, odola, etab., izan omen ditza ketela eta, ezaugarri horiek deus ez dutela adierazten ebidentetzat emanez, «Euskal Herrian ez dago (nik uste...), ez horrelako arrazakoirik, eta ez horrenbestetarainoko zozorik», ebazten du (72). Egia da etnologoek Rh berezitasun bat eta, aurkitzen omen dituztela.

Baina berezitasun edo naziotasun-ikur hau, liburuen eta jakintza hotzaren maillan geldituko da. Eta guri bost axola zaigu etnologiako liburuetan gaillen gelditzea. Guk kondairan nahi dugu Euskal Herriak garaitzea, herriak kondaira-maillakoak baitira (...). Arrazak (eta gaur ez dago euskal arraza bat) ez du batasun-kontzientziarik edo nazio-kontzientziarik ematen (*Ib.*).

Hain zuzen ere, Txillardegiren abertzale klasikoekiko polemikan arrazaren puntuak tokirik batere ez duela, da ohargarriena⁴. (Ikustekoa litzateke, arrazismoaren ipuin edo mamu hori geroxeago nola piztu den hemengo polemikan —Arana Goiriren testu xaharren batzuk besterik, XIX. mendekoak, ezin alegatzeko inpotentzia penagarriarekin ia beti— eta zein xede ez prezeski zientifiko eta zionalengatik). Txillardegirentzat problemarik ez zela, ikusten da. *Euskal Herria helburu*-ren amaieran, Alvarez bere deituraz ari dela, azkenik, hauxe dio:

Horra hor nire lau leinu nagusietako bat, lehenengo deitura eman didana, espainiar jatorrikoa.

Nik hautua egin nuen: *euskalduna eta abertzalea izatea*.

Ez dut inoiz, ezta behin ere, nire etorkiari buruzko ohar gaixtorik bat ere (ongi esan dut: ezta behin ere) entzun «arrazakoi amorratuak» omen diren abertzaleengandik. Ipuinak dira horiek!⁵

Zer da Euskal Herria, positiboki? Erantzun bat gertzen da:

Euskal Herriak, kondairaren eta soziolojiaren maillan, nabarmen, agerian, zalantz-izpirik batere utzi gabe, nazio-ezagugarri bakar bat dauka: euskera; eta naziotasun-kontzientzia ematen dion sozioloji-eragille bakar bat ere: euskera. Euskerak egin du Euskal Herria: euskerak ez bestek. Euskerak bizi du Euskal Herria. Euskerak mugatzen du. Eta Euskal Herria piz badadi, euskerak piztuko du.

Politikaren maillan, eta erresumaren maillan, Kondairaren maillan beraz, Euskal Herriak beste nazio-norgarririk ba duela esatea, ez da egia. Hizkuntzaz kanpo Euskal Herriak ez du gaur, kondairaren maillan beti, aberri-norgarririk batere (72).

[Behin baino gehiagotan Txillardegi euskaraz Euskal Herriaren «arimaz» bezala mintzo da: «Hizkuntza bat munduaren ikus-molde bat da, analoji-zerrenda organiko bat, olerki-ikuspen bat, herri baten arima» (71)⁶. Gero, *Volkgeist* eta «mito» (germaniar!) horien kritiko «razional» garratzak etorri ziren gure artera —beren metafisika mozorrotuak inor baino lehen berak engainarazita—, eta, beren haizepuzkeriarekin, aisa engainatu gintuzten euskaldun inuxente denok: behiala euskal arima batez problemarik gabe mintzo izandako K. Mitxelenak berak, eta hemengo ilustrazio guztiak, goizetik gauera mintzamolde hori arras erdeinatu zuen —gaur arte. Bakarrik, nik neuk ez dut ongi ulertzen, Mitxelenak edo nik, esate baterako, arimarik badugu, zer problema dagoen Euskal Herriak arima bat edukitzeko. Nirea behintzat ez da arima turko edo txinoa: ezer izatekotan euskalduna izango dela pentsatzen dut, Euskal Herriaren ariman parte duena hain zuzen —munduaren ariman bezalaxe!]⁷.

Euskal naziotasunaren funtsa euskara —hizkuntza— dela, ez da Txillardegik asmatua: baina bai berak inork ez bezala azpimarratua eta tinkatua gure aldian. Beste batzuk

utzita, uste dut «jesuiten eskolakoak» izan direla ideia hori tradizio txo bat bihurtu dutenak, Txillardegiren (eta Krutwigen) aurretik. «Nik euskara dela esango nuke, eusko naziotasunaren eustazpia, zimendua. Euskara gabe, niretzat, ez dago naziotasunik», 1953an zeritzon Andima Ibiñagabeitiak.

1.2.2. Txillardegi baitan hizkuntzaren esentzialismorik edo metafisikarik susmatu dutenek, momentuan horretarako eduki zitzaketen arrazoi edo interes polemistak aparte⁸, gauza bat oso nabarmena ahazten zuten: alegia, Txillardegiren pentsamendua zenbateraino zegoen oso-osorik existentzialismoak blaituta. Hizkuntzaren balorazio aipatua —arima bezala— oso Unamunorena da, besteak beste. Euskararen bizitzari edo heriotzari buruz ere —harrigarriro!—, Unamunoren eran ikusten dugu erreakzionatzen Txillardegi, euskaltzaleen begitan Unamuno parte txarreko piztia zen garai batean. Arazo guztiaren funtsa —h. d., Euskal Herriaren bizitzaren gakoa— bere erradikaltasun guztian zertan datzan, Unamunok hobeto ikusi du abertzale askok baino: biziko da euskara, eta euskararekin Euskal Herria, ala euskarak hil egin beharko du eta Euskal Herriak beste zerbaite bilakatu beharko du (Espainiaren eta gaztelaniatzako kulturaren barruan)? Onerako ala txarrerako, Euskal Herriaren patuaren gakoa, Unamunorentzat ez dago dudarik, euskararen dago. Hor erabakitzen da euskal nazioaren zortea. Euskara, Euskal Herriari orain arte bizitza eta espiritua eman diona, hemendik aurrera gauza ez bada horretarako, hobe dugu lehenbailehen geuk hilarazi eta beste hizkuntza bat hartu bizitzeko: hori da Unamunoren tesia. Baina —funtsean— horixe da Txillardegiren tesia ere.

Definizio mailan, historikoki eta soziologikoki, euskarak zertzen du Euskal Herria: zerk definitzen du, praxi politikoaren mailan, abertzaletasuna?, galdetzen du Txillardegik. Euskal Herria berriro euskaldunen herria izan dadin borondateak eta ahaleginak, erantzuten du.

Euskaldun billakatu nahi izatea, ala nahi ez izatea: hortan da kakoa euskera galdu dan tokietan. Euskaldun egon nahi izatea, ala nahi ez izatea: hortan ere, galdu ez

dan tokietan. Abertzaletasunaren kaka ere euskaldun izan nahi hortan dago, euskalduna zerbitzatuz (70).

Euskerarekiko maitasuna dugu (...) abertzaletasunaren termometrorik seguruena: egiazko euskaltzaleak egiazko abertzaleak dira, eta alderantziz (74).

Baina euskara dagoen egoera lardatsean, herbalean, merezi al du harengatik borrokatzea? Edo, beste hitzetan, «abertzale izateko eskubiderik ba ahal dugu?» (74). Alegia, «zergatik eta zertarako euskaldun?». Txillardegiren erantzunean, abertzaletasunaren justifikazioa lehen-lehenik, eta ia eskusiboki, euskararen aldeko borrokarekin oinarritzen da (eta euskara naziotasunaren funtsarekin berdintzen). Beraz, abertzaletasunak ez luke zentzurik, euskarak jada bizirik ateratzeko aukerarik ez balu, Unamunok eta Barojak ziotenez. Ukaezina da, ordea, euskarak ez duela bizitzeko aukerarik, dagoen bezala jarraituz gero.

Haizu duguia, beraz, Euskal Herriari eutsi nahi izatea? Baiezkoan, euskera euskaldunen egiazko mintzabide billaka baditeke, alegia, bai; ezezkoan, ziñezko mintzabide ez billakatzekotan, ez.

Hertsia da ateka. Batetik, egiazko abertzalea izateko, Euskal Herri euskaldunaren alde borrokatu behar da; eta, bestetik, euskaldunen zerbitzuko jarri behar dira euskera, eta Euzkadiko erresuma berria bera; bata eta bestea euskaldunen tresna baitira. Ez alderantziz.

Folklorekeria dala bide, ezin diteke gure herria eragozpen zaion mordoillo baten zerbitzuko izan. Abertzaletasunak bide medar eta neketsu bat baizik ez digu zillegi uzten: euskera egiazko mintzabide zoli eta aberats bihurtzekoa; euskera gaurkotzekoa, euskerari benetako balio bat ematekoa. Ez dugu besterik.

Euskera bere hortan kondenatua dago; eta berez ez balego, euskaldunen alde jokatzeko, geurk beharko genuke kondenatu eta arbuiatu (75).

Azkeneko hori Unamuno hutsa da —eta Txillardegik egiten duena da, Unamuno hartu eta positibora irauli. Egiaz balio behar ez badigu, euskara zaintzea folklorekeria bilakatzen da (abertzaletasuna folklorekeria bilakatzen da), eta hobe da lehenbailehen geuk hilaraztea, ez baita gizalegezkoa euskaldunen arlotekeriaren defentsa horri eustea.

Hizkuntza pertsonengan bizi da. Mendi-gaillurretan bizi diranek ere, kultura iristeko eskubide osoa dute; eta euskera eragozgarri baldin bazaie jakintza lortzeko, hil bedi euskera. Hobe esateko: hil dezagun. Pertsonaren loratzea debekatzen duen euskera ahul eta ez-ikasi horri, mendi gaillurretan beretan eustea ez dugu zillegi (75-76).

Hizkuntza pertsoneri balio izateko, pertsoneri zerbitzatzeko baitago. Beraz, hil dezagun, edo para dezagun (modernotu, batu, egokitu dezagun) zinez balio izateko eran. Pertsonak dira hortaz beti lehenengoa eta azkena (bere sozialismoarentzat ere oinarrizkoa izango dena). Horrela hizkuntzak, politikak, euskara batuak, literatura berritzaileak, etc., denak koherentzia bat aurkitzen du, pertsonaren zerbitzuan funtsaturik.

Euskarak —baina berdin: politikak, etab.— pertsoneri zerbitzatzea, gaurko munduan, zientzian, ideietan, zereginetan balio izatea eta zerbitzatzea da.

2. Abertzaletasun klasikoaren Txillardegiren kritikak, gaurkotasun eta ezkertasun borondate batetik eginak dira. Txillardegirentzat, abertzale izateak gaurkoa izatea agintzen du; baina, berdin, gaurkoa izateak abertzale izatea agintzen du. Hemen eta orain, abertzaletasunak bezala gaurkotasunak, Euskal Herri berri bat jaso beharraren aurrean jartzen gaituzte. Abertzaletasun klasikoak, ordea, Euskal Herri zahar bati eutsi nahi dio.

2.1.1. «Ez gaitezen berriz ere euskaldun intelektualak eta artistak, hainbeste aldiz bezala, ehun urtez atzetik ibil...» hitzekin ixten du «Euskaldun txapelaundiei bi hitz» saioa (90). Euskaldunon atzerakoitasun edo atzokotasun historikoa —edo eternoa—, Txillardegiren luman behin eta berriro ageri den salaketa da.

Gaurko mundua mundu berri bat da, lehenagoko guziak garai batean berri izan ziran bezala; berriago zaigu menturaz bestetango gizoni baiño, gure mendean gauzak errotikago aldatu diralako. Soziologiak eta Kondairak hau jakinarazten digute. Nola onar diteke, beraz, euskaldun olerkia, nobela, irudigintza, margolaritza, eta baita filosofia, politika, pentsamendua, eta nahi dana, lehengo moldeen arabera egitea zillegi eta komeni ditekeanik?

Gure herrian egiten danaren parte haundi bat bederen, horregatik, oso txarra dala esan diteke; seguratu ere egin diteke. Eta ez esnobismoz, ez: eskierki, segurki da txarra. Gure artean bizirik dirauen atzerakeria hil arte (eta ez Artean bakarrik, alajaiñetan!) ez du Euskal Herriko kulturak ezer haundirik egiterik izango (87-88).

Mundu (bizitza) berri bati, pentsamendu, arte, politika berri bat dagozkio, lehengoak lehengo munduari zegozkion eran. Garaian garaikoa izan beharra ez da esnobismoa, ez moda, bizitzaren legea baizik.

2.1.2. Hein batean, aldian aldikoa izateko espirituak ezkertasunarekin kointziditzen du, atzerakoitasunak («oreopitheko-tasunak») eskuinarekin. Ezkertasunak «ari-ma-tasunarekin» (41), literaturan, politikan, artean, zientzian, eta edozertan, berri eta gora-nahi, hobe-behar sentitzearekin. Eskuinak, lehengoari eta ezagunari eutsi nahi itsuarekin.

Iraganean pausatzea, edo iritzi edo molde zahar batetan higitu gabe gelditzea, antziñan egoki izan zan era bati eustea, fosil egitea da. Dana billakatzen eta berritzen baita (...). Gizadiaren berritu-nahia ezkertarrek bultzatzen dute; eta bertan bera pausatu-nahia eskuindarrek (42).

Esan beharrik ez dago hemen —adibidetan ez luzatzeko—, abertzale klasikoak eskuindar eta atzerakoi kontsideratzen dituela Txillardegik. Adibidetxo bat bakarrik aipatzeko: eskuindarra irrazionalista, fede itsukoa, mirakuluzalea izaten bide da.

Ama Birjinaren agertaldi guziak batez ere, erraz onartzen ditu: Ezkiogako gertaerek, gonbarazio batez, ongi erakusten dute orduko abertzaleen joera; abertzaleek hanpatu baitzuten gehienik zerutikako seinale hura (31).

Berriro gogoratu nahi nuke, kritika hauek guztiak 50 eta 60. urteetako kezken eta eztabaiden mundua adierazten dutela (kasik pentsamendu arkaiko bat jada!)... oraingo «desmitologizatzaileen» zain egon gabe.

2.2. Beste egiaz esentzialista batzuek ez bezala, Txillardegik eskuinaren eta ezkeraren kontzeptu higikor bat dauka, esentzialki denborari lotua, erlatiboa. Ezkertiar iza-

tea ez da «ezkertiar» izena eramatea; aitzitik, ezkertiarrek «ezkertiarrengandik» ongi bereiztea komeni da (29). Ez dago betiko eskuinik eta betiko ezkerrik. Eskuina eta ezkerria ez dira leku absolutu batzuk, ez dira beti leku berak. Atzoko ezkerria, gaurko eskuina. Eta gaurko eskuina —ez biharko ezkerria: ideien eta mugimendu guztien patua zahartzea, eskuindartzea eta hiltzea baita historian. Baina ezerk ez du beti ezkertiar irauteko garantiarik —ez irautekoa dauka ezker orok! Doktrina bat egia osoaren jabetzat eta betikotzat ageri bada, seguru egon gintezke, integrisimo bat dela.

Ez da harritzekorik. Ez baitago ezer geldirik, mundua aldakorra baita funtsez, dana aldatzen baita.

Izaeraren sustraia bera aldaera hori baizik ez da (...). Izan gaitezen, beraz, eta hau esatean euskaldun pentsaeragizonez ari naiz bereziki, zabalak, aitzinakoiak, mundu berriaren eta ideia berri guztien adiskide (83).

Lutero bere garaian ezkertiar ageri da, katolikotasuna eskuindar. Marx ezkertiar, baina gaurko marxista asko eskuindar! (Antikomunismoa eskuinaren karakteristika bat bezala zenbatu arren, komunisten dogmatismoaren, intolerantziaren, askatasun faltaren kritika Txillardegik ez du inoiz ezkutatu, ETArek barruko «ezkertiar» horiekin konfliktu handiak sortu baino lehen ere. Ik. 29, 30, 37, 46, 47)⁹. Unamuno ezkertiarra da, Txillardegik Marxen ondoan aipatzen du. Ortega y Gasset espainoltxu eskuindar sasaurrerakoi bat zela esateko eta berresateko, ordea (27, 34), ausardia behar zen 1965ean.

Ezkertasuna kontzientziako dei bat bezala da, etengabe garaian garaikoa, berria, gizon-emakumearen zerbitzuko, librea, razionala bilatzera. Ezkertiarra izatea ohore bat litzateke Txillardegirentzat, baina egiaz izatea oso zaila begitantzen zaio. «Nahiko nuke, beraz, izen hori; baina egiazko ezkertiarretarik bat ote naizenentz ez dakit» (28).

3. Hirugarren zenbaki honekin Txillardegiren pentsamenduan kapitulu sakonago eta zailago batean sartzen gara. Esan daiteke, Txillardegiren pentsamendua bi ertzen artean teinkatuta dagoela. Alde batean, ageri den ororen denborazkotasuna (denboraren pean dagoen guztiarekin:

bizitzaren borroka, historiaren jarioa): munduan dena aldatzen ari da, dena doa. Bestean, denboragabeko edo gaindikoa, «bigarren mundua», pertsonaren barnemuin eternoa batez ere. «Ba dago gizonarengan aldatzen ez dan zerbait: gizonaren gizatasuna, hain zuzen» (89). Nik uste dut teinka honek «soluzio» bat Txillardegiren pentsamenduan ez daukala, baizik eta soluzio gabe beti pirrika jarraitzea dela bere soluzioa edo bere eginkizuna. Errealitateak ez du ekuaziorik. Beti zabalagoa da gizakiaren ustea baino. Gizakiaren pentsamendu ibilkor horixe baino ez da, bestetik, azkenean, errealitatea uste duguna.

Honek esan nahi du, Txillardegiren pentsamendu abertzalearen, sozialaren, artistikoaren eta guztiaren azpian, oinarri erabakigarria beti gizatasunaren kontzeptu ez guztiz esplizitatu bat dela azkenean, neurria edo bezala, errealitateaz nolabait juzgatu ahal izateko¹⁰. Zer gizatasun mota da hori; eta zer da gizatasun horren begiruneak galdatzen duen «bigarren munduaren» begirunea, gaur galdua omen dena?

3.1.1. Teinka horren arabera, gaurkotasuna, ikuspuntu batetik behar-beharrezko eta guztiz positiboa, beste ikuspuntutik hutsala da; okerrago, funtsezkoaren ahazpena eta galera bezala ageri da. «Gure zibilizazio hunen alde jokatzea, esate baterako, eskuindartasun-seinale iruditzen zait neri», botatzen digu Txillardegik hasteko. Progresoa, ekonomiaren azkartasuna, teknika, etab., dena alienazio hutsa. «Zirtzilkeria nagusitu zaigu, ordea; eta gure mundua gezur zalapartatsuz elikatzen da (omen!), lasaikeriarik lasaienean» (66). Beraz, Txillardegiren luman, gaurkotasunaren exijentziarekin batera, gaurkoaren kritikarik erradikalena, eta beharbada ezustekoena, aurkitzen dugu —inola ere ezin har dezakeguna politika mailako erreflexio baten zentzuan (politikarekin zerikusirik gabekoa ez bada ere), gogoeta antropologiko funtsezkoenaren mailan baizik.

3.1.2. «Errealismoa» delako itsutasun mota modernoari (86) Txillardegik egindako kritikak irakurriz, ezin dugu, Rikardo Arregiren errealismoaren kritika berdinak bere tenorean, ez gogoratu. Euskaldunen «praktikukeria» sala-

tzen dute biek. Artea edo literatura, ez da interesatzen («hori ez da jaten»). Baina politikan nahastea ere ez da praktikoa. (Ez ahaztu, frankismoan gaudela). Dirua egin, lasai bizi, istilurik ez mesedez, hori da euskaldun jatorraren bizi-filosofia. Beste dimentsio espiritual batzuetara ez du ireki nahi. Ez du menturatu nahi eremu ezezagun berrietarantz.

Gure Euskal Herrian positibistak ditugu nagusi. Hauxe da, hain zuzen ere, gure herriaren beherakaren beste frogakari bat. Gure herriak egia-mailla bakar bat ikusten baitu, ez besterik: «lehenengo mundua», zentzuari dago-kiona, estadistiketan neurtzen dana, mundutar kondairan prezatzen dana. Eta mundu hortan ez dago ezer «bi ta bi lau» hori baizik (85).

Askotan gaur isildu eta ahaztu nahi izaten den Francoren garaiko konformismo sozial eta politiko espezifiko —erdi erosotasun, erdi beldur— bat salatzen da batik bat.

Baina barrenago doa kritika. Substantzian Txillardegik zibilizazio mendebaldar moderno osoari gaitzirizten dio, teknikaren, zientziaren, dominioaren, materialismoaren lehen mundura mugatzen delako, «bigarren mundua», hots, Poesiak, Arteak, meditazioak atzematen duten «bigarren munduari», Transzendentziari, zaputz eginez (87). «Gaurko gizona funts-funtsez dabil oker, arras oker! Ez da soluzioa bakarrik, ez: gaurko zibilizazioaren kezkak eta problemak sasi-problemak eta sasi-soluzioak dira» (103)... Hara!, esango du irakurleak harriturik: Txillardegik erlijioa errebindikatzeko du! Guri gertatzen zaiguna da, erlijioarekin katolizismoa edo herriko parrokia ulertzen dugula. Hark gizakiarentzat errebindikatzeko duena, ordea, ez da artaldea eta artzaina, erlijioa da, beharbada irakurleak hobeto ulertuko duena zer izan daitekeen, frankismoaren erdi-erdian Txillardegik eskas den edo falta den zerbait bezala ikusten duela gogoan hartzen badu. Baina ez naiz bide honetatik luzatuko.

3.2.1. Beharbada zibilizazio mendebaldar «erlijio-gabearen» kritika, lehenengo Txillardegiren baitan konstantearen klabea, «Marilyn-ek ber burua hil du» saioan ikus genezake. Gizakia beti gehiagoren beharra duen izaki ase-

zina da bere naturaz. Are, Modernitateak —hots, progre-soak— amets guztien asetasuna, gizakiaren perfekzioa agintzen digu. Desioen eta ilusioen kultibo bat dago gure zibilizazioan. Gehienok, hortaz, eginahalak egin arren, gaztetako gure ametsen obratu ezina ezagutzen dugulako, etsitzen dugu. Marilyn-en kasua horregatik da interesantea: itxuraz bederen mundu honetan neska gazte batek amets egin lezakeen guztia lortu, eta asegabea, heriotzaraino hutsa aurkitu du hala ere bere barrena. Beraz, ez modu batera eta ez bestera, mundu honek ez gaitu inoiz asetzen. «Ametsak ez obratzeak tristatu egiten gaitu; baina obratzeak heriotzara eramaten bide du» (103).

Munduarekiko etsipena, berriro, ez da negatiboa soilik. Historia etsipen horrek ibilarazten du. Hain zuzen mundu honek moduren batean etsiaraziek, egiten dute lan mundu hau eraberritzen: aberria askatzen, lantegia birrantolatzen, iraultza egiten (103-104). Baina zibilizazio honek bere mila asetasun promesekin egiten duena da, gizakiaren egiazko eta funtsezko problema ezkutatu —existentziaren absurdutasuna—, engainuzko zorion baten engainuzko itxaropenetan bizi araziz. Horrela, edozein sasiarazoren sasisoluzio bila bizi gara, funtsezko arazoaz ahazturik. Zibilizazio hau alienazio bat dela esan behar dugu, hortaz.

Gure zibilizazioaren xedeak, ikus ala ez ikus, aitor ala ez aitor (eta Kierkegaardek ongi dio ez dagoela etsipen gais-toagorik oharkabea pairatzen dana baino) hutsa dira, eta suizidiora daramate. Gure zibilizazio guzia huskeriatan ari da, huskeriaz elikatzen da, eta hutsak ez beste bete ditzake (104).

Jarraitu baino lehen, gaitzulerpenik ez sortzeko: munduaren uko mistiko bat ote da hau? Iraultzaren, borroka politikoaren, munduan ekiteko xedeen ukoa? Ez. Baina bai, horietako ezer absolutu bihurtzearen ukoa; munduan ezer absolutu bihurtzearen erabateko ukoa. Horietan ez dago bizitzaren azken zentzua. Bizitzaren zentzua horietan ezartzen bada, ordea, horixe da kritikatz dena —alienazioan gaude!¹¹ Hori baita, zibilizazio honek sinestarazi nahi diguna.

Lehengo gizonak, zibilizaziorik ez zuelako, Naturelezarekin buruz-buru zituen hartu-emanak. Bere kezkek eta atsekabeak Naturelezarekin edo Izadiaren aitzinean sentitzen zituen, eta horregatik, jakinduria txikia eta teleskopiorik ez izanagatik ere, ba zuen Jainkoaren ikutua (edo Mugagabearen, edo Ezerezaren sena).

Gaurko gizonak, aldiz, zibilizazioak, eta gizadiaren kopuruaren emendatzeak berak, Izaditik alderagiten diolako, jakinduria haundia eta radio-teleskopioak izanagatik ere, ez du Absolutuaren ez sena eta ez egarria. Eta haunditasun-seinale dauka hau... (106).

«Bigarren munduak», mendebaleko kulturak edo Modernitateak ekarri dituen absolutismo edo totalitarismoen kritikarako balio dio Txillardegiri. Munduan zerbait absolutizatzea gizakia ukatzea da (eta berdina bada, abertzaletasuna bada, absolutizatzen dena)¹². Ez dago ezer absolutizatzerik munduan. Absolutua munduaren «atzean» dago beti. Ezin da izan datu bat. Ez dago gure esku.

Absolutuak mundu honetara ekarriz mendebaleko zibilizazioan aurreratu duguna da, Jainkoaren beldurretik Poliziaren beldurrera progresatu dugula; Erljioaren lekuan Politika ipini dugula (gizakiak asmatuak eta berak ipiniriko sasiabsolutuak, zena zelako Mugagabe edo Ezerez edo Jainko, gure esku ez zegoen «Absolutu» haren lekuan). Zibilizazio honetan «bigarren mundua» ezabatu nahi da. «Sagaratuaren sena erauzi nahi da (eta ez marxistek bakarrik)», ohartzen du Txillardegik (*Ib.*).

3.2.2. Geroago Txillardegik hainbat katramila izan du «marxista» batzuekin, eta arrazoi nagusia, marxismo horrek nazio arazoari lekurik ez uztea izango da. Baina marxismoarekiko Txillardegiren begikera kritikoak, nazio arazoa baino lehenago, bere gizakiaren eta gizartearen kontzeptuetan oro har dauzka erro sakonak. Produkzio munduaren birrantolaketa sozialista bati gisakoa, zuzena, beharrezkoa deritzo. (Hori baiesten duen unean ere, ordea, hauxe da ematen duen arrazoiak: «sozialismoaren bi-dez gaiago baita gizona bere egia eta baita bere egiazko saskontasuna nabaitzeko»!, 105). Baina «gizonaren diñatasuna billatzea eta sasi-jainko berritan sinistea bi gauza dira»

(*Ib.*). Orobat, marxismoari teoria historiko eta soziologiko bezala probetxugarria deritzo, hainbat gertakariren oinarria esplikatzeko. «Baina pertsonari buruz, nik uste, [produkzioaren gorabeherak] ez dute gauza haundirik azaltzen»; eta —Txillardegiren berbetan esateko— pertsonaren funtsezko arazoari buruz, «bizierak zentzurik ote duentz jakin nahiari buruz, alienazio hutsa da» (*Ib.*).

Hitz batean: produkzioa, historian txit inportantea izatetik, absolutua izatera pasatzen denean, alienazio bat bilakatzen da. Produkzioaren birrantolaketa batekin gizakiaren funtsezko arazoak konponduak diratekeela uste izatea, horra «gaurko mitoa», zentauroek bezalaxe gizona gezurtarazten duena. «Produkzioaren seta, absolutu billakatzan danean (eta billakaturik dago askoren kaskoan) trufa bat da. Gizonaren problema askoz ere sakonagoa iruditzen zait Ekonomiarena eta Produkzioarena baino» (*Ib.*).

Txillardegirentzat Marxek ez du balio, Unamuno eta Kierkegaarden alboan ez bada. Eta bion aurka gutxien-gutxiena. Osagarri bezala bakarrik balio du.

4. Alabaina, Marx baino gehiago, kontua mendebaleko zibilizazio guztia da, esan bezala¹³. Txillardegik ekialdea eta mendebala kontrajartzen ditu. Munduaren iragankortasunari buruz nola biak oso bestela paratzen diren, Teilhard de Chardin eta Budaren konparazio batean erakusten du.

4.1. Esan behar da, mendebalean ere badaudela diferentziak, eta Teilhardek nolabait mendebal espiritualena errepresentatzen duela, hots, gizon-emakumearen funtsezko arazoak eta kezak (existentziaren hutsala, gratuitatea) zin-zinez sentitzen dituen —hein honetan ekialdearekin bat eginez. Heriotzaren aurrean, gure ezdeusa sumatzen dugu. Izartegiko ilunari so, gure ezereza ikusten dugu. Baina unibertso hau guztia ere ez doa inora, suntsipenera doa. Zer da, hortaz, gure ezinegon hau, bizitza den sukarrak eta eritasun hau? Zer da gizadia bera, ezerezetik ezerezera doan fantasmen prozesioa baino? (62-64). Zer dira gizakiaren ahalegin zoroak historian? Dena itzulikatzen da, ezer ez doa inora. Egunen batean unibertsoa berriro deusezaren pareko heriotza beltz guztizkoan amilduko da.

Betiko heriotzan isilik eta geldi. Hori da den guztiaren jomuga.

Bai Teilhard (eta existentzialistak) eta bai Buda, den ororen iragankor eta hutsaltasunaren, alegiazkotasunaren zirraratik abiatzen dira: «horra hor gizontasunaren neurria», esklamatzen du Txillardegik. Bion jakinduria barrenkorra, «gizon sakon guziena bezela, Ezerezaren amilburu izugarrietan sortu zan» (66).

4.2. Baina oinarrizko batasun horretan, erradikala da diferentzia gero, esperientzia berdinetik zer ondorioztatze garatu duten mendebaldarrak eta ekialdetarrak.

4.2.1. Azken Heriotza delakoak, sentimena bakarrik ez, baina «adimenduaren muinetaraino» (61) asaldarazita, Teilhardek materia eta heriotza gaindituko dituen «Omega» puntua imajinatzen du azken hartan, heriotzarik eza gutuko ez duen errealitate berri batera jauzia unibertsoaren eboluzioan. Teilhard, poetaz gain, zientzialaria da, eta zientifikoki arrazoitzen du bere teoria. Baina, batez ere mendebaldarra da. Betiko heriotza onartu ezinik gizakiari arima hilezkor bat asmatu dion mendebalekoa. Eta, amildegia ikaragarri hartatik nolabait ihes egin beharrak eragirik, mundua geure adimenduaren arabera plegarazi nahi du: «hau, berriz, gizonaren egarria Absolutu egitea da»; gure bizinahia, edo ez hil nahia, gure adimenduaren bertierekotasun irudiak, etab., gure zibilizazioaren umeak baitira. Mendebaldarra errealitatearen aurka, patuaren aurka errebelatu egiten da. Eta bere errebeldia errealitate deklaritzen du.

4.2.2.

Budak ez. Ezer funsezkorik ez dagoela jakiteak, pakez betetzen du; ez asalduz, gu bezela. Dana da aldakortasuna; ezerk ez dirau. Dana hutsa da; edo itxura hutsa eta aldatkorra. Alperrik da ezeri lotzea; alperrik ez: kaltegarri, eta atsekabe guzien iturri. «Dana hiltzen da, dana amaitzen da», dio ez dakienak. «Ez dago ezer egiazkorik eta sustraidunik; zinez mintzatzera, ez dago, egon, ezer ere», dio dakienak, hau da, Budaren argiak argitu duenak (65).¹⁴

Teilhardek ezin onartu zuen, azkenean dena alferrik eta ezertarako eza izatea. Hinduak apalagoak dira —dio

Txillardegik—, ez dute unibertsoa gizakiaren gurarien arabera izanarazten. Ekialdea eta mendebala bi aukera dira: errealitatea onartu, ala errealitatea «itxuraldatu».

Izan, bi salbabide ditugu funtsean: edo Mundua ukatu, eta Heriotza Osoak bere trinkotasuna galtzen du arras (hauxe dugu Indiako soluzioa, budismoan eta budismotik at); edo heriotza hortatik gure buruak begiratzeko, hilezkor dan arima bat dugula sinisten da (eta hau mendebaldarren irtenbidea da) (*Ib.*).

Baina, azken batean, «gizona salbatzea» da bietan xedea. «Gizona salbatzekotan, Kosmo guzia salbatzen du Teilhardek (...). Budak, aldiz, beti gizona salbatzekotan (hots: fenomenuen kateatik askatzekotan) Kosmo guzia kondentatzen du» (66).

Ikus dezakegunez, Txillardegiren pentsamendua bere antropologian erabakitzen da. Gizatasunaren kontzeptuan. Kontzeptu hori, Txillardegiren obra goiztiar guztiak oso nabarmen uzten du —denborarekin influentziok lanbrotuz joango dira, inoiz osoki desagertzeke, nik uste—, bi inspirazio nagusitatik elikatzen da: existentzialismotik eta budismotik. Seinalatu behar da, garai honetako Txillardegiren antropologia budista samarra dela, geroago modu horretan ikusiko ez den bezala. Baina Txillardegirentzat budismoak ez dirudi norbaiti ikasi egin dion zerbait (doktrina multzo bat), bere sentiera basikoa nahikoa ongi espresatzen duen pentsaera bat baizik, eta puska on batean bere existentzialismoarekin bat egiten duena (azken finean bateraezinak izan arren, existentzialismoan indibiduoak duen lekuagatik, eta budismoan ezin izan due-nagatik).

Irakurlea gogoratuko denez, zibilizazio mendebaldarrarekiko Txillardegiren balioespen kritikoak, K. Mitxele-naren protesta eragin zuen¹⁵.

5. Bortxaren gaiarekin bukatuko dugu.

Gerraondoko Euskal Herria katolikoa da. Eta Espainia frankista katolikoaren aurrez-aurre, galdu eta gainera gorritzat madarikaturiko abertzaleen artean maiz aurkitzen da joera, katoliko egiazkoak eta zintzoak beraiek direla frogatzeko, eta ez Eliza espainola. Joera honetan idatzita

dago —alegia, Eliza ofizialarekiko erdeinuz— «Kristautasuna eta mundutar garaitzapena» saioa (7-16), Buda eta Gandhiren eraginpean landutako gogoeta berau ere, eta guretzat interes gehitu bat daukana, ETA gaztearen barruko bortxa bai/ez diskusioan sartzen baita, hain zuzen bortxarik ezaren alde. Guretzat gaur interesgarriena ez da Txillardegik hartzen duen tesia, hori (momentu hartan) nola arrazoitu duen baizik.

«Zer egin behar du kristauak, kristau dan aldetik, gela egin beharretan gertatu ezker?»¹⁶. Kristauak, hasteko, politikan sartzen bada, aurrena moralari begiratu behar dio, ez efikaziari. De fakto kristauak historian zehar, eta Eliza Katolikoak bereziki, beste jokabide bat izan dutela nagusi, moralaren lehentasuna berriki Gandhik gogarazi dien arte, Txillardegik adibide ugarirekin erakusten du. Iraganak iraganari utzita, gaur badira kristau bortxazaleak eta baita Gandhiren bortxarik ezaren aldekoak ere. Kristau bortxazale haiek Txillardegirentzat eskuindar, behar bada ez zatar, baina bai zantar batzuk dira (neke handirik gabe erakusten duen bezala); beraz, atzotiarak, ez gaurkoak. Baina, gainera, kristautasunaren jatorrizko espirituaren kontrarioak dira, kristau baino jentilagoak. Galdera da, orduan, bortxa orori uko egiten zion Nazaretoko Jesus eta lehen kristautasunetik («egiazko kristautasunak arras debekatzen du hiltzea»), bortxa arrunt onartzen eta erabiltzen duen Elizara nola etorri garen. Erantzuna da: munduan garaitu nahi izanez —jatorrizko kristautasunaren muin-muina ukatuz, hots, «europartuz». «Kristautasuna, jatorriz eta pentsaeraz, Asiakoa da», esaten digu Txillardegik. Jesukristoren jarrera, Budaren berbera da. «Egiazko kristauak ezaxola izan behar du munduarekiko, antsigabeki begiratu behar ditu munduko itxaropenak» (15). Hortaz, ongi dago «Satyagraha» edo Indarkarik Eza; baina Jesukristoren funtsezko exijentzia (Budarena bezala) errotikoagoa baita (munduaren ukoa, munduaren ezaxola), badirudi *impasse* batean galdu garela: «Munduan garaitu nahi ez izatea: horra hor, beraz, kristau modura pentsatuz, nahitaezko bidea, nik uste». Baina horrela, bortxarik ez, baina politikarik ere ez dago! Halatan, bada, politikan erradikalki mo-

ral jokatu beharretik hasi, eta munduari eta politika orori uko egin beharrera heldu gara...

(Ala, kristautasunari egin beharko zaio uko politikan, gauzak horrela badira, eta politika libre egin, kristautasunetik menperik gabe? Laster horrelaxe planteatuko baita Euskal Herrian)¹⁷.

Krutwigekin, Txillardegirekin, etab., pentsaera eta influentzia berriak indarrean sartu dira gerra ondoan, askotan diferenteak eta kontraesankorrak beren artean, elkarren pizgarriak nolana ere, esperientziarekin egunoro borrokan eta bata bestearekin etengabe lehian. Historiak, gero, bere bidea egin du. Beti ez —edo, inoiz ez— momentu batean bere protagonistek pentsatu zutena. Krutwig ere budazaletasunetik zetorren, eta 1956an jada borroka armatua proposatzen ei zuen (egunen batean budismoaren fenomeno iheskor hau ikertu beharra egongo da); gero marxismoa zabaltzen eragingo du, hari zaputuz egiten geroago. Txillardegik ere fronte ezberdin askotan ibili beharko du. Errealismoaren aurka eta alde, abertzaletasunaren alde eta aurka, Gandhiren alde eta borroka armatua- ren alde ere, Marxen alde eta aurka, sozialismoaren alde, komunismoaren aurka eta antikomunismoaren aurka halaber. Gorabehera asko ezagutu dugu. Baina, bestela ere, pentsamendu bat, denon artean egiten da eta denborak egiten du; esaten denak egiten du, eta isiltzen denak egiten du orobat.

Zorionez, gerra ondoko giroan, Euskal Herrian espiritua piska bat mundutartzen hasi denean eta mundua espiritualtzen, pentsamendu abertzale berria ez da politikoa bakarrik izan: kulturala, filosofikoa, erlijiosoa, soziala, poetikoa da. Uste dut hori oso garrantzizkoa izan dela hasiera berri baterako gure historian. Politikari zentzu bat, politika baino barrenagoko eremuetan bilatzen dio. Gizatasuna bilatzen du. Bizitzaren zentzu bat bilatzen du borrokan ere. Eta uste dut, momentu erabakigarri horretako figura inportante guztien artean, bat gailentzen dela. Txillardegik gure historian garai bat egin du eta inkarnatzen du (gure garai hau guztia alegia, ez iragan bat). Ez dago denean ados egon beharrik. Baietsi dituen ideiak adina, dudatu

dituenak, arbuiatu dituenak ere, gure historia bihurtu ditu. Norbaiten aportazio inportanteena ez da derrigor «arrazoia eduki duen» puntuetan ikusi behar.

Euskal Herria helburu liburuan Txillardegik, bere bi Maisuak bezala, B. Russell eta J.P. Sartre aipatzen ditu aurrena (274), eta 297. orrian «Russell eta Sartrerekin nire 'hirurko' intelektualaren osatzaile: E. Morin parisetar judua» gehitzen du. Kurioso da benetan: doi-doi hogeita hamar urte lehenago, *Huntaz eta Hartaz*-en, berdin-berdin egiten baitu. «Egiazko intelektualen artetik bi aipatuko ditut, enetzat eredu: B. Russell eta J.P. Sartre», irakurtzen diogu 42. orrian; eta hurrengo orrian besterik gabe ja, E. Morin, hirugarren maisua dator aipaturik. «Intelektualak eta ekintza-gizonak» saioan gertatzen da hori; hots, Euskal Herrian politika ezkertiar bat nola egin, bilatzen duen go-goetan. Baina hau, Txillardegiren biografia intelektualean, bigarren fase bati dagokiola esango nuke: pentsamendua politikoki organizatzeari dagokion faseari —1962-64 ingurutik aurrera (1962: ETArek Lehen Biltzar Nazionala). Harrezkero, Txillardegiren pentsamendua geroz eta gehiago eztabaida politikoan zentratuko da; beraz, lehen bazuen interesen eta gaien zabaltasuna, ezkutatu egingo zaigu. Geroenean, geroak, iragana bera transformatzen du gure memorian. Nola esplikatuz, bestela, Maisuen artean ez aurkitzea Unamuno edo Kierkegaard! («Kierkegaard eta Unamuno 'anaioak': bihotz bihotzez anitz esker!», 60)¹⁸. Beharbada «intellectuel engagé» edo «authenticité» bezalako kontzeptu batzuen adiera ere mehartu egin zaigu prozesu honetan, horien exigentzia basikoak ez baitziren politikoak soilik, gutxiago alderditarrak, intimo eta pertsonalak baizik estreina, sozialak eta politikoak gero, Txillardegik berak nahikoa erakutsi duen legez bere lehen argitalpenetatik hasita. Ahazteko joera baitugu, «autentikotasuna», esate baterako, Sartrere baina lehen Kierkegaarden eta Heideggerren kontzeptua dela; h. d., existentziala politikoa baina lehen (*Leturiaren egunkari ezkutua*-n den bezala). Eta «engagement/engagé» ere, konpromisoa eta konprometitua, surrealisten (20. urteetan) Camusena edo Sartrere baina lehen: gure kulturaren ondopeak berak

kuestionatzen dituen hortaz, orain arteko balio denak errekarra bota eta («zibilizazio mendebaldarra» alegia), etika berri-berri bat, askatasunean eta konpromiso pertsonalean oinarritua, zerotik, h. d., inkontzientearen baretetik, sortzeko asmoz, «il faut transformer le monde» goiburuarren pean. Ez dakit zer gertatu zaigun surrealistekin. Iraultza totala entseiatu eta gero, faxismoan eta estalinismoan bukatu zuten, eta bazterrean geratu dira. Baina gerra ondoko espiritu «borroka», orain esaten den bezala —hots, Sartrearen autentikotasuna eta konpromisoa, gure poesia soziala, Europako drama eta zinema existentzialistak— hari zordun dira sakonki; eta, nik uste, espiritu nahasi-mahasi horren fruitua da hastapenetako Txillardegia, bere heldutasun falta konpentsatzen duen mila aspektu ezberdinen ugaritasunarekin, fundamentuak —abertzale bezala nahiz pertsona bezala— birpentsatzeko bere kezka fundamentalekin, fundazionalekin. Inor gogoratzen da, zer izan den gerra ondo? Itotzen gintuen ozeano beltz baten urpetik, mirakulu baten antzera irten du borrokan Txillardegik argira. Zarrastada direktoa eta agresiboa maiteko du. Baina baita ere, surrealitek collagea bezala, ideia pila-tuen mosaikoa, pusketatxo marginala, pintzelada galdua, atentzio-dei sakats bat iragaitzean, lasterka doan bere diskurtsoa gelditu ezinda. Presa du (ihesi doa). Borrokatzen daki. Setatzen daki. Baina, batez ere, espiritu aberats handi bat da, urduri, alde guztietara zabalik. Ez da sistema handien arkitekto bat. (Inor ez da jada, direla uste dutenak ere). «Existentzialismoaren kutsua dugunok 'haunditasun' guzien bildur izaten gera», deklaratu du berak (60-61). Beharbada azken aroko Txillardegia polemikoa barrik ezagutzen dutenek, bere ukabilean egia absolutua gogor jasotzen duenaren inpresioa dute, egiaren eta zuzenaren platoniko batena, haren estilo ebakorreratik batez ere. Baina Txillardegiren pentsamenduaren erroak existentzialistak dira; beraz, erlatibistak¹⁹, egiaren jabetasuna baino gehiago egarria eta bilaketa, egonezina, kezka estimatzen duenarenak, horiek baitira, eta ez jabetza hura, esentzialki dagitenak gizatasuna —eta intelektuala (43). 1958an jada, begirada bat historiari, filosofiari, zientziari

eman eta, «alde guzietarik abiatu ere, gauza berera iristen da beti: ez dagoela absoluturik», amaitzen zuen²⁰. Txillardegiren lehenengo Maisu handia Unamuno da. Naturak berak —esango du geroago ere Txillardegik— ez gaitu ezein egari lotuak sortzen; bilatzaile egiten gaitu (10).

Bilatzaile baten historia delako bilakatu da, Txillardegirena, gure historia. Txillardegi ez da azken urteotako Txillardegi bakarrik. Haren hastapenak dira gureak. Gero, Txillardegi diferente asko dabil Txillardegiren barruan: matematikaria, filosofoa, politikaria, poeta, linguista, mistikoa, literatoa, eta eremuotako bakoitzean —militantea, zientzialaria, adiskidea, etsaia— Txillardegi diferenteak berriro. Txillardegiren aportazio eskerge neurtzeko, oraindik ez da tenorea. Beharbada bere lagun eta jarraitzaile artekogabeok, hurbilegiok, hobekien hori egin dezaketenak ere ez gara. Oraindik denbora asko aritu beharko dugu haren gogoeta lana ikertzen, aztertzen: gaurko egun honen hasiera besterik ez du izan nahi. ♣

-
1. J.L. Alvarez Enparantza Txillardegi, *Euskal Herria helburu*, Tafalla 1994, 190.
 2. L. Mitxelena, «Sarrera-itx batzu», in: Txillardegi, *Leturiaren egun-kari ezkutua*, Bilbo 1957, 12.
 3. Txillardegi, *Huntaz eta Hartaz*, Goiztiri [Baiona 1965], 36. Hemendik aurrera, liburu hau aipatzen denean, orria testu nagusiaren barruan parentesi artean emango da.
 4. Beharbada (ez bainago ziur pasartea horrela ulertu behar denik) «arraza-arlotekeria» Txillardegik, abertzaleei ez, baino Unamuno eta Baroja bezalakoek kritikatzeko die hain zuzen: Euskal Herria euskara gabe hobeto garatuko dela predikatu dutenei (*HeH* 90).
 5. J.L. Alvarez Enparantza Txillardegi, *Euskal Herria helburu*, *loc. cit.*, 318.
 6. Euskararen bizitza arriskuan dago: hots, «herriaren arima arrisku larritan» dago (73). «Euskal Herriak euskera galduko balu, ziñez esan liteke, arimaz aldatuko litzakeala» (89). Txillardegiren hizkuntzaren filosofia hobeto ezagutzeko, ik. *Branka*-ko bere artikulak orobat eta, batez ere, *Hizkuntza eta Pentsakera* liburua, Bilbo 1972.
 7. Ikusi nahi ez duenaren itsutasun karakteristikoaz, kritikari horiek ezin ikusi izan bide dute, hizkuntza herri baten arima izateari, inork ez diola zentzu metafisikorik ematen, beraiek ezik —horre-

kintxe eskandalizatzea bilatzen zutelako noski. Eta bitxiaren bitxia, hizkuntza herriaren arima delakoaren kritikari zorrotzon —horietako asko txit «materialistak» baitira— argudiabide logikoa da: aurrena arima indibidual/substantzial erreal bat suposatzen dute (isilpean) —txit cartesian katolikoa—, eta gero ukatu egiten diote hori kolektibitateari. Metafisika platoniko-kristau gutxiago eta metaforaren zentzu gehiagoz, espiritu greko klasikoean, Txillardegik ez du enbarazorik, euskarari Euskal Herriaren arima bezala, «munduaren arima» eta munduaren kontzientzia irizteko gizadiari, historia guztiko pentsamenduari, kulturari (64), eta *Volksgeist*-a (herriaren espiritua) bezalaxe *Zeitgeist*-a (aroaren espiritua) aintzat hartzeko: aro bateko agerpen sozial, material, artistiko, erlijioso guztien «funtsezko batasuna» eta aroaren kutsua alegia (84).

8. Ik. Txillardegiren ideia hizkuntz filosofikoen kritika «komunista» «definitibo» bat, M. Ereño, «El solipsismo lingüístico en el ensayo 'Izkuntza ta Pentsakera' de Txillardegí», in: *Arragoa* 6-7 (1967), 5-32. Handik aurrera ezkertiar edo exkerrero askoren Txillardegiren kritiken iturria izan baita artikulua hori.
9. Geroago, marxismoa funtsean erlijio berri bat dela argudiatuko du (Rikardo Arregirekin polemika, etc.; ik. *Euskal Herria helburu, loc. cit.*, 278).
10. «Guzien kakoa, azkenean, GIZONARI BURUZKO IDEIA DA. Hortan berezten gera beti», ik. Igara, «Sinistu ezinean iges egin behar», in: *Jakin* 27-28 (1967), 22.
11. Hein honetan, Txillardegiren pentsamenduaren traiektorian, *Exkixu* nobelak (1988) errotiko biraketa bat markatzen du, mundu honen barruan bizitzak zentzu osoa aurki lezakeela erakusten baitu. Edonola ere, Camusek «justuarentzat» nahi zuen legez, askatasunaren borrokan bere burua sakrifikatzen duen protagonista baten kasu bakarra da hori. Munduaren martiri santu laiko batena, nolabait esateko. Eta zentzua erakutsi ere, guretzat erakusten du, agian ez martiriarentzat berarentzat. Honek etengabeko teinka batean bizi beharko du bere bizitza.
12. Aberriaren erlatibotasuna (ezabsolututasuna) aitortzeak ez du aberriaren alde borrokatzeko erabakimena zertan deus gutxitu, ik. Igara, «Gure eginkizunaz», in: *Jakin* 24 (1967), 1-7. Aberria absolutua ez da, baina ez da korrika handik ihes egin behar dugun Sodoma ere.
13. «Komunismoa eta kapitalismoa, biak, funtsean haurride dira: 'prometeotar' eta Europako seme» (16).
14. Ik. orobat Txillardegí, «Mendeurren oargarri bat: Buda Sakiamuni ta bere gaurkotasuna», in: *Egan* 5-6 (1956), 94-98.
15. Ik. K. Mitxelena, *Idazlan Hautatuak*, Bilbo 1972, 339.
16. «Zer egin behar du kristauak, kristau dan aldetik, gerla egin beharretan gertatu ezker? Arjeliako auzia izan dute berrikitan

frantses katolikuek, Tuniziakoaren eta Indotxinakoaren ondoren; gauza bera espainolek, katalanek eta euskaldunek 1936an; eta berriro ere orain, Euskal Herria askatasunerako bidean abiatzeko zoria hurbil dugularik, gertu dago hautatu beharra, eta etorkizuneko sukar-giroaren lehenengo zantzuak aditzen hasi dira» (7).

17. Gose grebak, etc., pertsonalki hainbat borroka forma ezbertxazko praktikatu (behar izan) ditu Txillardegik bere traiectoria harri eta miragarrian —emazteak eta familiak lagun eginda! 1964-65ean Frantziatik kanpora bota nahi izan zuteneko bere jokabideaz, Txillardegik berak argitzen du: «Gandhismoa hori zela uste nuen», ik. *Euskal Herria helburu, loc. cit.*, 218. Ik. bertan 195-196 or., bortxaren eztabaidari buruz ETaren barruan.
18. Ik., baita ere, *Euskal Herria helburu, loc. cit.*, 140-143.
19. Erro (existentzialista erlatibista) horiek gero estrukturalismoak are sendoagotu ditu, ik. «Levy-Straussek Unamunorengana», in: *Jakin* 20 (1965), 6-15. Halaber, «Estrukturalismoaz zenbait hitz», in: *Jakin* 25 (1968), 26-29. Baina erlatibismo honek absolutuaren errealitatea ez du ignoratzen edo ezikusten: «absoluturik ba al dago, ordea? Zein da absolutu hori? Nork bildu du beregan? Integristei hau gaitzi bazaie ere, ez dakigu erantzuten (...). Nork bere absolutua du funtsean (...). Nork bere absolutu bat du nortasunaren eusle eta oinarri. —Ez ote da egia, ordea, estrukturalistek gaur uste dutenez, danak trukagarri dirala, alkar ordain dezaketela, egin ditzakegun aukera guziak defendigarri dirala hein berberean?», ik. Igara, «Sinistu ezinean iges egin behar», *loc. cit.*, 16. «Absolutua nun dagoen ez dakigula aitortzen dugu, eta apostolu eta eliza guziak kontra ditugu. —Egia dugu gidari, ordea, eta gizonari buruzko ideia bat ere bai, egia da. Bien zerbitzutan jokatu nahi dugu zer gerta ere» (*Ib.*, 22).
20. Ik. Txillardegí, «Betikoaz agian», in: *Egan* 1-2 (1958), 46.